

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: “DİO-NUN İNZİBATİ FƏALİYYƏTİ”.

FƏNN: “KRİMİNOLOGİYA ”

FAKÜLTƏ : ƏYANİ

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU № 3 “Cinayətkarlığın səbəb və şəraiti ”.

Tərtib etdi: “DİO-nun inzibati fəaliyyəti”
kafedranın baş müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı

Vüqar Mansurov

B A K I 2020

MÖVZU № 3. “CINAYƏTKARLIĞIN SƏBƏB VƏ ŞƏRAİTİ”.

PLAN:

GİRİŞ:

1. Cinayətkarlığın determinasiyası və səbəbiyyəti.
2. Cinayətkarlığın səbəblərinin öyrənilməsi.
3. Cinayətlərin törədilməsinə kömək edən şərait .

NƏTİCƏ:

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikası DİN-in 22.01.2020-ci il tarixli KQ-1 nömrəli Kollegiya qərarı: “2019-cu ildə cinayətkarlığa qarşı mübarizə və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə respublika daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin nəticələri və qarşıda duran vəzifələr haqqında”
2. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016.
3. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sual və cavablarda). Bakı, 2015.
4. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sxemlərdə). Bakı, 2017.
5. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Dərs vəsaiti, Bakı, 2012.
6. Ə.Piriyeu. Kriminologiya. Dərslik. Bakı,1999.
7. V.İ.Kudryavsev, V.E.Eminov. Kriminologiya. Dərslik. M. 2004. səh. 61-78.
8. V.N.Burlakov, V.P.Salnikov. Kriminologiya. Dərslik. M.1998. səh. 94-124.
9. Kudryavsev V.N. “Причины правонарушений”. М. 1976. səh. 36.
10. Kudryavsev V.N. “Криминология и профилактика преступлений”. М.1989. səh. 62-63.
11. Portnov İ.P. “Город и преступность” (“Государство и право”) 1993. № 2. səh.74.
12. R.Rəsulov. “Преступность в Азербайджанской Республике”. Metodik vəsait. Bakı, 1990.
13. A.İ.Dolqova. Kriminologiya. Dərslik, 2005.

GİRİŞ

Kriminologiya elmində mərkəzi, ən problemli sahələrdən biri “cinayətkarlığın səbəbləri”dir. Bu sahənin aktuallığı onunla izah olunur ki, cinayətlərin, ümumiyyətlə, cinayətkarlığın səbəbini öyrənmədən belə sosial-neqativ halları aşkar etmək, qarşısını almaq mümkün deyil. Bunun üçün biz həm artıq bu sahədə keçdiyimiz təcrübəni hərtərəfli araşdırmalı, təhlil etməli, həm də yeni yollar axtarmalıyıq. Bu sahədə inkişaf etmiş xarici dövlətlərin də təcrübəsindən istifadə etmək məqsədemüvafiqdir. Bəzi dövlətlərdə son 100 il ərzində məhkumların sayının əhalinin hər 100 min nəfərinə düşən müqayisəsi də bunu sübut edir. Məsələn, XX əsrin əvvəlində məhkum olunmuşların sayı Avstriyada 100, Belçikada 167, İsveçrədə isə 120 olduğu halda, əsrin sonunda bu rəqəmlər müvafiq olaraq 85, 64 və 81 olmuşdur.

Qeyd edilənlərə əsaslanaraq, demək olar ki, cinayətkarlıq sosial-neqativ təzahür kimi cəmiyyətin bütün sahələrinə iqtisadi, sosial, siyasi, ideoloji, mənəvi və s. sahələrə təsir göstərməklə hüquqpozmaların sayının artmasına səbəb olur. Bu sahələrin normal fəaliyyətini təmin etmək üçün dəqiq bir mexanizm işlənilib hazırlanmalıdır. Məhz bu mexanizmin köməyi ilə səlahiyyətli dövlət orqanları öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirə bilər və bütün hüquq mühafizə orqanları, o cümlədən daxili işlər orqanları cinayətkarlığa qarşı uğurla mübarizə apara bilərlər.

Təqdim olunan mühazirədə cinayətkarlığın anlayışı, mahiyyəti, onun zərərli xassələri, cinayətkarlığın determinasiyası, ayrı-ayrı ictimai münasibətlərə cinayətkarlığın təsiri, cinayətlərin törədilməsinə kömək edən şəraitlər və onların aradan qaldırılması yolları kimi məsələləri araşdıracağıq.

SUAL 1. CİNAYƏTKARLIĞIN DETERMİNASIYASI VƏ SƏBƏBİYYƏTİ.

Cinayətkarlıq mürəkkəb təzahür olub, çoxlu sayda halların, amillərin, səbəblərin təsiri nəticəsində yaranır. Qeyd etmək lazımdır ki, predmetinin əsas elementləri cinayətkarlıq və onun səbəbiyyəti olan kriminologiya elmi səbəbiyyət kateqoriyasına daha çox diqqət yetirir. Bu heç də təəcüb doğurmur. Çünki cinayət əməllərinin bütün məcmusunu tədqiq etmək üçün öyrənilən təzahürün məcmusunu və strukturunu müəyyən edən daha çox halları müəyyənləşdirmək tələb olunur.

Səbəbiyyət dedikdə, adətən “özünün hərəkəti və inkişafı prosesində materiyanın növ və formalarının ayrı-ayrı vəziyyətləri arasında genetik əlaqə” başa düşülür. Səbəbiyyət həmişə obyektiv xarakter daşıyır.

Ümumfəlsəfi mənada səbəbiyyət ümumidir, çünki, özünün səbəbinə malik olmayan təzahür yoxdur. Eyni zamanda bu və ya digər nəticə doğurmayan təzahür yoxdur. Cinayətkarlığı tədqiq edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, səbəb və nəticə arasında əlaqə zəruridir və mütləqdir. Bu kompleksdə cinayətkarlıq müvafiq səbəb və şəraitlərin təsirinin nəticəsi qismində çıxış edir.

Səbəbiyyət kateqoriyasının aşağıdakı cəhətlərinə diqqət yetirmək lazımdır. O, heç vaxt digər əlaqə formalarından azad edilmiş, “təmiz” şəkildə realizə olunmur. Buradan da cinayətkarlığın səbəb-nəticə kompleksinin obyektiv cəhətdən mövcud olan mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi irəli gəlir. Digər əlaqə formalarını səbəbiyyətdən ayrılması kriminoloji proseslərin tədqiqi üçün mühüm metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Bu halda səbəb-nəticə əlaqəsini izləməyə və mühüm elmi nəticələr çıxarmağa imkan verən mücərrəd sxemlər, modellər yaradılır. Məhz bu zaman determinasiya mexanizmini açıqlamaq, onların miqyasını və təsiri xarakterini müəyyən etmək imkanı meydana çıxır.

Müasir hüquq ədəbiyyatında səbəb-nəticə kompleksinin məzmununu əks etdirən müxtəlif anlayışlar mövcuddur: cinayətkarlığın determinasiyası, səbəb və şəraiti, amilləri. Orada qeyd edilir ki, səbəbiyyət determinasiyanın formalarından biri olub, müxtəlif proseslər və təzahürlər

arasında istənilən qanunauyğun asılılığı bildirir. Bununla yanaşı, hər bir tədqiqatçı determinasiya aparatından istifadə edərək gec-tez belə bir fikirə gəlir ki, öyrənilən prosesi izah etmək üçün səbəbiyyət münasibətlərinin tətbiq edilməsi lazımdır.

Səbəbiyyət və determinasiya kateqoriyaları arasında müxtəliflik cinayətkarlığın tədqiq edilməsi prosesində daha çox nəzərə çarpır. Əgər səbəbiyyətin anlayışına əsaslansaq, onda, bir təzahürdən (səbəbdən) digərinə (nəticəyə) labüd keçidi nəzərdə tutan məntiqi əlaqənin mövcudluğunun labüdlüyünü qeyd etmək lazımdır.

Kriminologiyada daha çox istifadə edilən kateqoriyalardan biri “səbəb” dir. Onu “digər təzahürü, nəticəni bilavasitə doğuran şərtləndirən təzahür” kimi müəyyən etmək olar. Səbəb nəticənin əsası və mahiyyəti olmaqla təzahürlərin qarşılıqlı əlaqələrinin əsas və müəyyənedici elementi qismində çıxış edir. Bizim halda konkret hərəkət hər hansı bir hüquqazidd pozuntunun səbəbi ola bilər. Əgər söhbət cinayətkarlıq kimi mürəkkəb təzahürdən gedirsə, burada səbəblər çoxluğunu nəzərə almaq lazımdır. Bu səbəblər içərisində əsas və ikinci dərəcəli, obyektiv və subyektiv, daimi, müvəqqəti və s. səbəbləri müəyyən etmək lazımdır.

Əgər cinayətkarlığın səbəbi onu doğuran neqativ haldırsa, cinayətkarlığın şəraiti cinayətkarlığın yaranmasına kömək edən və ya mane olan haldır. Cinayətkarlığın şəraitləri içərisində adətən obyektiv və subyektiv, daxili və xarici şəraitlər fərqləndirilir. Belə bölgü insan davranışına təsir şərtlərini və onun özünün törətdiyi əmələ münasibətini müəyyən etməyə imkan verir.

Cinayətkarlığı sosial təzahür kimi nəzərdən keçirərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, bir növ təzahürlərin-səbəb, digər növ təzahürlərin isə şərait kimi qiymətləndirilməsi həmişə nisbi xarakter daşıyır. Müxtəlif hallarda eyni bir təzahür ya səbəb, ya da ki, şərait kimi çıxış edə bilər. Lakin səbəb bu qismdə ona kömək edən konkret şəraitlər olduqda çıxış edir.

Kriminoloji nəzəriyyədə, ümumiyyətlə ictimai elmlərdə olduğu kimi “amil” məfhumu geniş işlədilir. Amil dedikdə, hər hansı bir prosesin

xarakterini və ya ayrı-ayrı cəhətlərini müəyyən edən səbəb kimi başa düşülür. Belə yanaşma kriminologiyada hələ XIX əsrdə meydana gəlmişdir (Ç.Lambrozo, E.Ferri, İ.Yankovski və başa qaları). Həmin dövrdə “amillər nəzəriyyəsi” təşəkkül tapmışdır. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları belə hesab edirdilər ki, bu və ya digər nəzəriyyənin (konsepsiyanın) köməyi ilə öyrənilən təzahürlərin, proseslərin məzmununu, təbiətini, dəyişmə xarakterini izah etmək olar. Beləliklə də “amillər nəzəriyyəsi”ndə bir və ya bir neçə amilin təsirinin hər hansı bir cəhətinə üstünlük verilirdi. Buna misal olaraq, coğrafi mühitlə, xalqın demografik xüsusiyyətləri ilə, dinlə, texniki tərəqqi ilə cəmiyyətin inkişafını izah edən nəzəriyyələri göstərmək olar. Belə nəzəri quruluş, adətən, determinizm kimi elmi metodun növ müxtəlifliyinə aid edilir. Lakin “amillər nəzəriyyəsi” nə münasibətdə determinizm nəticənin hər hansı bir aparıcı səbəbdən “sərt” asılılığını bildirir.

Kriminologiya tarixindən aparıcı amillərin seçilməsinə formal yanaşma haqqında məlumatlar verən xeyli misallar mövcuddur. Tədqiqatçıların fikrincə, məhz bu amillər cinayətlərin mahiyyətini müəyyən edirdi və hüquqpozma prosesində üstünlüyə malik olan əsas əlamət kimi nəzərdən keçirilirdi. Ötən əsrin Rusiya hüquqşünası İ.Feyniski belə səhvlər nəticəsində “qızmar ayların qanunları”nı və “soyuq ayların qanunları”nı formulə etmişdir. O, cinayətkarlığın dinamikası ilə ilin dövrləri arasındakı asılılığı aşkar edərək (şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərə münasibətdə), izah edirdi ki, yay dövrü, bir tərəfdən insan ehtiraslarının inkişafı üçün əlverişlidir, digər tərəfdən isə siyasi cinayətlərin törədilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Qış vaxtı əmlak cinayətlərinin artmasını isə o, vətəndaşların çatışmayan əmlak tələbatlarının tamamlanması ilə izah edirdi.

Müasir kriminologiyada “amil” məfhumu çoxplanlı şəkildə işlədilir. Bu baxılan prosesin xarakterini, ayrı-ayrı cəhətlərini müəyyən edən səbəbdir; hər hansı aparıcı əlamətlər üzrə birləşmiş səbəblər qrupudur və s. K.K.Qoryainovun fikrincə, funksional əlaqədə olan həm səbəbi, həm şəraiti, həm də təzahürü amil hesab etmək olar.

Cinayətkarlığı yalnız bir nöqtəyi-nəzərdən izah etmək olmaz. Bununla əlaqədar olaraq, hər bir konkret halda tədqiq edilən prosesin daha obyektiv təsvirini müəyyən etməyə kömək edən vəzifə və məqsədlərin bir sıra meyllərini qeyd etmək məqsədəmüvafiqdir. Bir sıra alimlər hesab edir ki, cinayətlərin təbiəti ümumiyyətlə eynidir və buna görə də halları tək-tək (ayrıca) hüquqazidd davranışa təsir edən hallara (“mikrocınayət”) və cinayətkarlığı davranış çoxluğu kimi formalaşdıran hallara (“makrocınayət”) bölmək əhəmiyyət-sizdir.

Çünki baxılan proseslərin səbəbləri eynidir, onlar arasındakı fərq isə onların təsirinin intensivliyindən və insan davranışının bu amillərdən asılılıq dərəcəsindən ibarətdir.

Digər tədqiqatçıların fikrincə isə, cinayətkarlığın səbəbiyyət kompleksi çoxşaxəli və müxtəlifdir və buna görə də onların iyerarxik səviyələrə bölünməsi tələb olunur. Daha ümumiləşmiş səviyyə üçün səbəblərin üç qrupunun mövcudluğu xarakterikdir. Birinci qrup ictimai münasibətlərin ziddiyyətləri və sosial təzahürlərin tarixi şərtlənməsi ilə; ikinci qrup şüurun həyatdan geri qalmasının obyektiv qanuna-uyğunluğunun mövcudluğu əsnəsinin olmasının dərk edilməsi ilə; üçüncü qrup isə müasir dünyanın müxtəlif hissələrində ictimai inkişafın qeyri-bərabərliyi ilə yalnız müxtəlif ölkələrin deyil, həm də bir dövlətin ayrı-ayrı regionlarında iqtisadi və sosial inkişaf səviyyələrinin müxtəlifliyi ilə səciyyələnir. Göstərilən qruplar cinayətkarlığın yaranma prosesinin “səbəbləri”ni təşkil edir. İkinci səviyyədə cinayətkarlığın mövcud olmasına kömək edən çoxlu təzahürlər və hallar yerləşir. Bununla yanaşı cinayətkarlığın şəraiti nəzərə alınmadan səbəbiyyət kompleksi tam olmazdı.

İstənilən cəmiyyətdə cinayətkarlığın ümumi səbəbi obyektiv sosial ziddiyyətlərdir. İctimai həyatın müxtəlif sahələrində mövcud olan bu ziddiyyətlərlə tanış olaq.

I-CİSUAL ÜZRƏ NƏTİCƏ

Cinayətkarlığa qarşı effektiv mübarizə aparmaq üçün onun yaranmasının və dinamikasının səbəbləri haqda biliklərin əldə olunması zəruridir. Ümumiyyətlə, səbəbiyyət dedikdə isə özünün hərəkəti və inkişafı prosesində materiyanın növ və formalarının ayrı-ayrı vəziyyətləri arasında genetik əlaqə başa düşülür. Məhz bu genetik əlaqənin mövcudluğunun öyrənilməsi kriminoloji tədqiqatın ilkin mərhələsini təşkil edir. Beləliklə cinayətkarlığın dərk edilməsi, qiymətləndirilməsi və qarşısının alınması üçün aparılan mübarizə tədbirləri ilə yanaşı onun determinasiyasının-səbəb və şəraitinin, müxtəlif amillərinin tədqiqi mühüm və əsas amildir.

SUAL 2. CİNAYƏTKARLIĞIN SƏBƏBLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ.

Kriminoloqları fikirləşməyə məcbur edən ən aktual məsələlərdən biri cinayətkarlığın səbəblərinin öyrənilməsidir. Bu məsələ ilə bağlı bir çox alimlər fikirlərini bildirmiş, kriminologiya elminin inkişafına öz töhfələrini vermişlər.

Ümumiyyətlə cinayətkarlığın səbəblərinin dərk edilməsi üçün kriminoloqlar arasında aşağıdakı yanaşmalar vardır:

1. **Kondisional və ya şəraitli yanaşma.** Burada səbəb müvafiq nəticənin zəruri və kifayət olan şəraitlərinin məcmusu kimi başa düşülür. Ç.Lombrozo yazır: “hər bir cinayət səbəblərin çoxluğundan yaranır və bu səbəblər bir-biri ilə sıx bağlı olsa da, biz onların hər birini açıqlamalıyıq”. Sonralar bu fikir bir daha dəqiqləşdirilmişdir: “İnsanın bütün hərəkətləri onun fizioloji və psixoloji təşkilinin və fiziki-sosial mühitin məhsuludur”; buna görə cinayətkarlığın üç amili seçilir; antropoloji (fərdi), fiziki və sosial.

Cinayətkarlığın səbəb və şəraiti müvafiq ictimai iqtisadi formasıyanın və dövlətin cinayətkarlığı bir nəticə kimi yaradan neqativ sosial təzahürlərinin sistemidir.

2. **Ənənəvi yanaşma:** Bu yanaşmanın tərəfdarları cinayətkarlığın səbəbini xarici güc təsiri kimi başa düşürlər. Onlar belə nəticəyə konkret cinayətin və ya cinayətkarlığın ayrı-ayrı növlərinin səbəblərinin təhlili zamanı gəlmişlər. Cinayətkarlığın səbəbləri öz hərəkəti ilə onu yaradan fəal qüvvələrdir. Konkret cinayətin səbəbləri onun törədilməsi üçün motivləri və subyektin marağını yaradan fəal qüvvələrdir. Burada cinayətkarların viktimliyi də cinayətin səbəbi kimi başa düşülür. Viktimologiya zərərçəkən barədə elmdir. O, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının, onların cinayətkar fəaliyyətə cəlb edilməsi səbəblərinin öyrənilməsinə kömək edir. Kriminoloji tədqiqatlar göstərir ki, zorakılıqla edilən ağır cinayətlərin 50 %-dən çoxunun törədilməsindən əvvəl iki tərəfin “münasibətlərin aydınlaşdırılması” situasiyası olub və ancaq təsadüf cinayətin qurbanını və müqəssiri müəyyən edib.

3. İnteraksionist yanaşma. Cinayətkar hərəkətin və ətraf mühitin qarşılıqlı təsiridir. Burada iki cür qarşılıqlı təsir seçilir:

1) daxili və xarici qarşılıqlı təsir (yəni mühitin və insanın);

2) daxili qarşılıqlı təsir;

a) insanların iqtisadi, siyasi, mənəvi həyat şəraitlərinin qarşılıqlı təsiri (ictimai asayişin zəif qorunması, maliyyə nəzarətinin çatışmazlıqları şəraitində törədilən cinayətlər);

b) insanların müxtəlif xarakteristikalarının qarşılıqlı əlaqəsi (tələbatların, maraqların-sərxoşluq, narkotik maddələrdən istifadə, işsizlik).

Buna görə də cəmiyyətdə, dövlətdə şəraitin, nəzarətedici və hüquq-mühafizə fəaliyyətinin vəziyyəti kriminoloji tədqiqatlarda böyük əhəmiyyət kəsb edir.

4. Coğrafi yanaşma sosial-iqtisadi, demoqrafik, sosial-psixoloji, etnoqrafik və digər tədqiqatlar eyni bir region, şəhər və hətta rayonun hüdudlarında insanların yaşayış şəraitlərində böyük müxtəlifliyi göstərir. Bu şəraitlərin xüsusiyyəti yalnız ictimai qrupların, milli xüsusiyyətlərin, şəhər və kənd həyatındakı fərqlərdə deyil, həm də yerli amillərlə, bu və ya digər yaşayış məntəqəsinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Hər bir şəhər, rayon və hətta kənd öz coğrafiyası və tarixinə, digərlərindən fərqli iqtisadiyyata, mədəniyyətə və yerli adət-ənənələrə malikdir.

Cinayətkarlığın səviyyə, struktur və dinamikasında regional fərqlərin mövcudluğu sübuta ehtiyacı olmayan həqiqətdir. Beləliklə, cinayətkarlığın tədqiqinə ərazi üzrə yanaşma prinsipi bir çox hallarda “coğrafi” yanaşma da adlanır və “cinayətkarlığın coğrafiyası” kimi vahid anlayışla, ümumi bir terminlə birləş-dirilir. Bu onunla izah olunur ki, bir tədqiqatın gedişində regionun və ya müəyyən coğrafi məkanın bir çox sosial-demoqrafik və iqtisadi xarakteristikalarına təsir edən “coğrafi amil” daha tam və dolğun şəkildə nəzərə alınır. Bu zaman cinayətkarlığın coğrafiyası cinayətkarlığın tərkibinin zəruri əlaməti, struktur bölməsi kimi qəbul edilir.

Son illərdə cinayətkarlığın ərazi prinsipi üzrə tədqiqinə olan diqqət daim artmış, tədqiqat obyektinə isə daha çox dərəcədə differensiasiyalaşmışdır.

Nəticədə artıq kriminologiya elmində yeni istiqamətin-cinayətkarlığın “coğrafi” prinsip üzrə tədqiqi və proqnozlaşdırılmasının yaranması və mövcudluğundan danışmaq olar. Azərbaycan Respublikasının müxtəlif ərazi vahdilərində cinayətkarlığın səviyyə, struktur və dinamikasında fərqləri təhlil edərkən qeyd etmək lazımdır ki, prinsipcə bu fərqlərin mövcudluğu qanunauyğundur və onun elmi cəhətdən əsaslandırılmış izahını vermək mümkündür. Respublikanın müxtəlif şəhər və rayonlarında cinayətkarlığın səviyyə, stuktur və dinamikasını göstərən cinayət statistikasının göstəriciləri bütün hallarda eyni ola bilməz. Sosial determinasiyalı hadisələr kimi cinayətkarlıq da bu və ya digər şəhər və rayonda təşəkkül tapan sosial, iqtisadi, mədəni həyatın konkret şəraitlərindən, mövcud sosial-psixoloji mühitdən asılıdır, hər bir dəyişmələrə həssaslıqla reaksiya verir və bu şəraitlərdəki müxtəlifliyi əks etdirir.

2-CİSUAL ÜZRƏ NƏTİCƏ

Determinasiya proseslərinin və səbəbli qarşılıqlı əlaqələrin mürəkkəb xarakteri cinayətkarlığın səbəblərinin daha geniş və elmi izaha ehtiyacı olduğunu göstərir. Cinayətkarlığın səbəblərinin konkret konstruksiyasını vermək cəhdini düzgün hesab etmək olmaz. Çünki, cinayətkarlığın yaranmasını konkret şəraitlə əhatə etmək mümkün deyildir. Bu isə kriminoloqlar arasında cinayətkarlığın səbəblərinin başa düşülməsinə yönəlmiş müxtəlif yanaşmaların yaranması ilə nəticələnmişdir. Kriminoloq alimlər müəyyən konsepsiya çərçivəsində müxtəlif dövrlərdə cinayətkarlığın səbəblərinin məntiqi qanuna-uyğunluqlarının elmi izahını verməyə çalışmışlar. Hər bir konsepsiyanın cinayətkarlığın səbəblərinin tədqiq edilməsində spesifik rolu vardır.

SUAL 3. CİNAYƏTLƏRİN TÖRƏDİLMƏSİNƏ KÖMƏK EDƏN ŞƏRAİT.

Cinayətlərin törədilməsinə kömək edən şərait dedikdə (onları cinayətkar nəticələrə nail olunmasına kömək edən hallar da adlandırırırlar), kriminologiyada real gerçəkliyin elə faktları başa düşülür ki, onlar birbaşa cinayətləri yaratmasa da, insanlarda cinayət törətmək niyyətinin yaranmasına kömək edir. Real gerçəkliyin bu faktları cinayətkarlığın konkret təzahürlərinə aiddir və ictimai münasibətlərin, ictimai və dövlət mexanizminin müxtəlif sahələrində kök sala bilər. Bu təşkilati-texniki sahədə, bütövlükdə hüquq qaydasının mühafizəsi sahəsində və s. sahələrdə çatışmazlıqlar ola bilər. Digər tərəfdən belə faktlara müxtəlif dövlət orqanlarının, məsələn, polis, prokurorluq, ədliyyə, məhkəmə orqanlarının cinayətkarlıqla mübarizənin təşkili üzrə fəaliyyətindəki nöqsanlarını da aid etmək olar. Nəhayət, belə faktlara öz ərazisində hüquq qaydasının vəziyyətinə cavabdeh olan yerli icra hakimiyyəti və özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətindəki nöqsanları aid etmək olar.

Konkret hallarda bu şəraitlərin olub-olmamasından asılı olmayaraq cinayət törədilməyə də bilər. Məsələn, maddi nemətlər saxlanılan anbarın qapısında qıfılın olmaması cinayətin törədilməsi üçün şübhəsiz şərait yaratsa da, bu anbardan oğurluq olmaya da bilər. Həm də əksinə. Oğurluq məhz qarşısında qıfıl olmayan anbardan edilir. Əlbəttə, şəraiti aşkar etmək cinayətkarlığın (cinayətin) səbəblərini açmaqdan asandır. Bir çox hallarda onlar sanki səthi durur. Bundan başqa, onlar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində və ya insanların fəaliyyətinin konkret sahələrində müxtəlif variantlarda ola bilər. Elə buna görə də onları xəbərdar etmək asandır. İstər əvvəllər qüvvədə olmuş, istərsə də hazırda qüvvədə olan bir çox qanunlarda hüquq-mühafizə orqanları üzərinə hər bir konkret cinayət işi üzrə cinayətin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraiti aşkar etmək və onların aradan qaldırılması üzrə tədbirlər görmək vəzifəsi qoyulurdu. Burada “aradan qaldırmaq” mütləq mənada başa düşülməməlidir və buna görə də konkret halda tövsiyyə kimi irəli sürülür. Çünki müəyyən vaxtdan sonra həmin

şəraitdə yenə də cinayət əməlləri törədilə bilər. Məsələn, yuxarıda qeyd etdiyimiz misalda anbar qapısının açıq saxlanması cinayətin törədilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Əgər bu şərait aradan qaldırılmasa, həmin anbardan oğurluq yenə də baş verə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayətlərin törədilməsinə mane olan şəraitin yaradılması da müəyyən müddət üçün öz təsirini göstərə bilər.

Cinayətlərin törədilməsinə kömək edən şəraitlərin ləğv edilməsi, bir qayda olaraq, heç də çoxlu maddi məsrəf tələb etmir. Pozulmuş qaydanın bərpasına kömək edən bu tədbir həm də gələcək üçün də nəzərdə tutulur. Çünki vicdanlı əməkdaş öz müəssisəsinin cinayətkar qəsdəldən qorunmasına çalışacaqdır. Bu tədbir kollektivdə cinayətkarlığa qarşı barışmazlıq şəraiti yaradır və heç də az əhəmiyyətə malik deyildir.

Beləliklə, cinayətlərin törədilməsinə kömək edən şərait mənfi təzahür kimi istər ayrı-ayrı şəxslərə, istərsə də bütövlükdə cəmiyyətə, dövlətə ağır zərbə vurur, arzuolunmaz halların baş verməsi üçün zəmin yaradır. Ona görə də bu şəraitin yaranmasına, birincisi, imkan verilməməli, ikincisi isə, əgər hər hansı bir səbəbdən.

Cinayətkarlığın mövcud olmasına kömək edən və onun vəziyyətini müəyyən edən təzahür və şəraitlərin tipologiyasının variantları həddən artıq çoxdur. Fikrimizcə, onları, insanların real həyat şəraitini nəzərə almaqla qruplaşdırmaq olar. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, onların bütün məcmusunu daxili və xarici təzahür və şəraitlərə bölmək olar. Bura ilk növbədə ölkədə və regionda iqtisadi vəziyyəti, habelə həmin dövlət və onun subyektləri, dövlətlər qrupları, bəzən isə bütün dünya ictimaiyyəti üçün xarakterik olan təsərrüfat, maliyyə, xarici ticarət şəraitlərini aid etmək olar. Kriminoloji statistika göstərir ki, iqtisadiyyatın vəziyyəti cinayətkarlığın səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Təsərrüfat böhranı nə qədər aşkar surətdə özünü biruzə verirsə, cinayət qanunvericiliyinin pozulması bir o qədər çox hiss olunur.

Ərazi təhlili göstərir ki, dövlət və şəxsi əmlakın talanması, xuliqanlıq faktları şəhər yerlərində daha çoxdur. Bu heç də şübhə doğurmur. Çünki

məhz belə ərazilərdə iş yerləri, mədəni-məişət obyektləri daha çox olur ki, bunlar da cinayətlərin törədilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Beləliklə, cinayətlərin törədilməsinə kömək edən şərait mənfi təzahür kimi istər ayrı-ayrı şəxslərə, istərsə də bütövlüklə cəmiyyətə, dövlətə ağır zərbə vurur, arzuolunmaz halların baş verməsi üçün zəmin yaradır. Ona görə də bu şəraitin yaranmasına imkan verilməməli, əgər hər hansı bir səbəbdən belə hallar baş verərsə, onun qarşısı dərhal alınmalıdır.

N Ə T İ C Ə

Beləliklə, cinayətkarlığın səbəbləri arzuolunmaz, mənfi hal olub, cəmiyyətin normal həyat tərzini pozur. Buna görə də hazırki şəraitdə bu problem kriminoloq alimlərin qarşısında duran ən vacib, təxirəsalınmadan həll edilməli olan bir məsələdir.

Hüquq-mühafizə fəaliyyəti ilə məşğul olan hər bir dövlət orqanı cinayətkarlıqla mübarizə apararkən təqsirkar şəxslərin tutulub, layiqli cəzaya məhkum edilməsi ilə yanaşı, cinayətlərin törədilməsi səbəblərini, onların törədilməsinə kömək edən şəraitləri də aşkar etməli və bu səbəb və şəraitin aradan qaldırılması üçün çalışmalıdırlar. Məhz bu yolla cinayətkarlığın azalmasına, onun minimuma endirilməsinə nail olmaq mümkündür.